

PLEMSTVO DVANAESTERO PLEMENA KRALJEVINE HRVATSKE

(Nobiles duodecim generationum regni Croatiae).¹

Nada Klaić

Politički su obziri utjecali na to, da je problem najstarijih hrvatsko-ugar-
skih odnosa postao jednim od najžučljivije tretiranih pitanja u hrvatskoj hi-
storiografiji. Jer u Hrvatskoj su političke težnje bile već vrlo rano i intenzivno
podupirane također historijskopравnim argumentima, a isto vrijedi i za Ugar-
sku, barem što se tiče njena odnosa prema Hrvatskoj. Kad je nestankom poli-
tičkih obzira nastala mogućnost doista znanstvenog tretiranja problema, još
uvijek je baština iz prošlosti smetala širem vidiku, pa je i Lj. Hauptmann, koji
se nedavno odlučio da Qualiter² proglasi falsifikatom, njegov bitni sadržaj još
uvijek stavljao u g. 1102. Zadaća bi dakle ovog referata — ustvari tek nacрта,
po kojem bi trebalo riješavati problem postanka institucije »dvanaestero ple-
mena kraljevine Hrvatske«³ — bila, promatrati genezu te institucije iz druga-
čije perspektive nego što je to dosad gotovo bez izuzetka učinjeno u hrvatskoj
historiografiji.

Kratki prikaz historiografskog razvoja pokazat će, da je hrvatske histori-
čare sve do Šišića, uključivši i njega, vodila uvijek jedna misao: dokazati
autentičnost Qualitera, jer su bili uvjereni, da je jedino na taj način moguće

¹ Referat, koji je uz neznatne izmjene održan na savjetovanju historičara
Hrvatske dne 26. XI. 1955 u Zagrebu.

² Budući da se u vatikanskom rukopisu nalazi neposredno nakon završetka
djela »Historia Salonitana« splitskog arhidakona Tome natpis: »Memoriale bone
memorie domini Thome quondam archidiaconi spatensis«, a samo djelo u tom
rukopisu već ima naslov na početku (Incipit istoria...), to je Farlati smatrao, da se
završni natpis odnosi na tekst koji slijedi, a ne na Tomino djelo. Kako tekst tobož-
njeg ugovora s Kolomanom slijedi u ovom rukopisu, kao i u splitskom, bez poseb-
nog naslova, to je Farlati povezao završni natpis Tomina djela s tekstom ugovora
i nazvao ga *Memoriale* ili *Appendicula*. F. Šišić je rastumačio, kako je došlo do te
zabune (Priručnik izvora hrvatske historije I, 1914, str. 464) i ostao je sam kod naziva
»trogirska apendikula«, t. j. dodatak rukopisu Tome. Taj je naziv — izuzevši Bara-
du — u nauci bio općenito prihvaćen. Mi ćemo se ipak služiti nazivom *Qualiter*,
jer smatramo — kao i Barada, koji je taj naziv predložio — da Qualiter doista nije
dodatak Tominu djelu, već samostalni izvor. Vidi M. Barada, Postanka hrvatskog
plemstva, Časopis za hrvatsku poviest I, 1943, str. 202.

³ Službeni naziv organizacije dvanaestero plemena u izvorima XIV. glasi: »no-
biles duodecim generationum regni Croatiae«.

održati tezu o neprekinutom političkom individualitetu hrvatskih zemalja.⁴ Takvo je stanovište bilo u vrtlogu političkog života do 1918 posve razumljivo: upravo insistiranjem na tome, da je Hrvatska došla u okvir zemalja »krune sv. Stjepana« kao osvojena zemlja bez ikakvog ugovora, podupirala je mađarska historiografija suvremene političke težnje za potpunom likvidacijom donekle izuzetnog položaja Hrvata u toj zajednici i za njihovo potpuno podvrgavanje gospodstvu mađarske buržoazije i plemstva.

Pokušat ćemo također da objasnimo postanak institucije dvanaestero plemena ne povezujući ga s drugim, danas još uvijek neriješenim problemom postanka hrvatskog plemstva. Smatramo, naime, da je u dosadašnjoj historiografiji upravo Qualiter smetao pravilnom rješenju navedenog problema.

I.

Golemu literaturu koja se bavi navedenim problemom možemo podijeliti u dvije skupine: prva završava Šišićem, a druga počinje Baradom. Za prvu je skupinu karakteristično, da promatra Qualiter samo kao državnopravni akt. Pa i onda, kad koji historičar iz te skupine prati društveni razvitak, kao što je to učinio na primjer Vj. Klaić,⁵ on to i opet čini samo zato, da još jače utvrdi autentičnost Qualitera. Budući da su mađarski historičari odbijali usto svaku pomisao na autentičnost Qualitera, borba, koja je na znanstvenom polju izbila između njih i hrvatskih historičara, bila je takq žestoka, da je vrlo često naučni argument zamijenilo nenaučno vrijeđanje. Vrlo bi nas daleko odvelo da u ovom referatu pratimo tu vrlo interesantnu borbu, pogotovu danas, kad smo uvjereni da se radi o falsifikatu, premda bi historiografski bilo zanimljivo slijediti napore hrvatskih historičara u obrani Qualitera. Pratit ćemo zbog toga historiografski pregled tek od Šišića.

Šišić se 1914, kad je u Priručniku⁶ ponovo obrađivao problem dvanaestero plemena, nalazio u vrlo teškoj situaciji. Jer, da je pošao samo korak naprijed, on bi na osnovu protivurječnosti, koje je uočio, vrlo lako zabacio Qualiter kao izvor za Kolomanovo doba. Zbog toga je upravo on preuzeo na sebe zadaću, da ponovnim temeljitim pretresom problema obrani autentičnost Qualitera i da odgovori mađarskim historičarima. Pošto je trogirski rukopis, dakle najstariji, u kojem se Qualiter nalazi, stavio najkasnije na početak XIV. st.⁷, prešao

⁴ Već je Šišić u Priručniku otklonio starije mišljenje, po kojem je Qualiter državnopravni akt. Naglasivši privatni karakter ovog izvora, on je izbio glavno oružje iz ruku starijih historičara. To je uostalom i sam predosjećao. »Slutim da se mnogima ne će dopasti ovi rezultati postignuti na osnovu originalnoga istraživanja... ja nijesam ovo napisao da dadem materijala raznim rodoljubivim frazerima i zdravičarima« (Priručnik, 525). Smatrajući kasnije, da je u Priručniku izloženo mišljenje suviše opasno, on se u Geschichte der Kroaten (1917) i u Povijesti Hrvata (1925) bez ikakva obrazloženja vraća na prijašnje mišljenje (str. 638).

⁵ Vj. Klaić, Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća, Rad JAZU 130, 1897. »Ta građa nije samo dovoljna, da još jače utvrdi aksiopistiju spomenutoga memorijala...« (1).

⁶ Vidi bilj. 4.

⁷ »Taj je zapis u trogirskom rukopisu nesumnjivo najstariji... To se vidi po pismu, koje pokazuje, da je dodatak trogirski napisan potkraj XIII., a najkasnije odmah na početku XIV. vijeka« (Priručnik, 464).

je na pobijanje glavnih argumenata Stj. Horváta i Iv. Karácsonyija. Smatrao je ozbiljnim jedino prigovor Horváta o oslobođenju Hrvata od poreza i o minimalnoj vojnoj obavezi. Na prvi je prigovor odgovorio detaljnom analizom poreznih prilika u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i rezultatima Klaićeve rasprave o marturini (prema kojoj srednjovjekovna Hrvatska nije poznavala osnovni zemljišni porez).⁸ Što se pak tiče prigovora o suviše malom broju vojnika, pozvao se na ispravu iz 1193 krčkom knezu Bartolu, koja — kako on misli — dokazuje, da je kralj »zaista od velikaša... tražio samo po 10 konjanika, kao uzdarje za čitavu jednu županiju. Već sam taj fakat bio bi dovoljan, da zajamči ispravnost ove stavke u trogirskom dodatku.«⁹ Kako je Horvát, nadalje, pobijao postojanje institucije dvanaestero plemena, Šišić je ponovo (nakon Klaića) sakupio sav materijal o toj instituciji. U tom se materijalu nalaze, kaže Šišić, »vijesti, u kojima se kao o *jednoj cjelini*, tako reći o *kasti*, govori o duodecim generationum nobilium regni Croatiae još i onda, kad ih je zacijelo bilo već više od dvanaest, što očito znači, da nitko nije htio da dira u gornji naziv poslije 1102, jer su baš *uz taj broj* bile vezane stalne ‚libertates et iura‘.¹⁰ Najzad zaključuje, da Qualiter nije falsifikat već pripis Tominu djelu — ali nipošto njegov vlastiti — koji zaslučuje svaku vjeru. Pisac je dodatka bio nesumnjivo neki svećenik splitske crkve, očito Hrvat, koji je namjerno ispravljao XVII. pogl. Tomina djela Historia Salonitana (Qualiter Hungari ceperunt dominium Dalmatiae et Chroatiae) smatrajući ga tendencioznim. Pri sastavu se poslužio nekim nepoznatim bilješkama vjerojatno iz XII. st. i svakako Kolomanovom ispravom izdanom starješinama dvanaestero plemena 1102.¹¹ Sporazum — zaključuje Šišić — nije vrijedio za srednjovjekovnu Slavoniju, a po svom karakteru nije državopravni spis, »nego obična kraljevska diploma za stanoviti vrlo veliki broj ljudi u Hrvatskoj, Kapeli na jugu«.¹²

Godinu dana kasnije konstatira M. Šufflay u recenziji Šišićeva Priručnika, da je Qualiter falsifikat.¹³ On smatra, da je suviše nabrajati dokaze o postojanju hrvatskih plemena prije sastava Qualitera i ističe slijedeće činjenice 1. u Hrvatskoj je u doba Arpadovića bilo praplemstva, koje se nije ubrajalo među dvanaestero plemena (na pr. Virevići i Glamočani); 2. prvi autentični podatak o hrvatskom plemićkom savezu dvanaestero plemena ne javlja se prije 1350. Iz tih činjenica izvodi Šufflay zaključak, da se iz hrvatskog praplemstva kao starijeg razvio pod specijalnim uvjetima savez dvanaestero plemena.¹⁴ Začetke toga saveza vidi u plemenskim zborovanjima, koja se u doba narodne dinastije pretvaraju u sabor župa pod vrhovništvom kralja, a za Anžuvinaца u

⁸ N. d., 472—482.

⁹ N. d., 511.

¹⁰ N. d., 483—484.

¹¹ N. d., 518—521.

¹² Vidi bilj. 4; n. d., 525.

¹³ M. Šufflay, Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen, Ungarische Rundschau IV, 1915. Nesumnjivo, da je Šufflayu za takvu formulaciju dao poticaj sam Šišić.

¹⁴ »Daraus geht aber weiter klar hervor, dass des kroatische Uradel... ein Prius, der Adelsbund der zwölf Geschlechter... ein Posterius sein musste... (n. d., 891). Interesantno je, da je Šufflay u djelu »Srbi i Arbanasi« (Beograd 1925, str. 55), gdje je gotovo doslovno ponovio taj tekst, spomenuti citat promijenio. Glamočane ubraja ovdje među »druga plemena, koja su se smatrala pravim hrvatskim plemićima na temelju baštinskoga prava, iako nisu pripadala Savezu...«.

»congregatio generalis« ili »colloquium universale« kao savjetodavno tijelo uz bana ili podbana. Na tim saborima sudjeluju samo oni rodovi i župe, koji su još povezani hrvatskim narodnim imenom. Oni obuhvaćaju ujedno i teritorij kraljevine Hrvatske — regnum Croatiae. Na tom području, koje se u najboljem slučaju protezalo od Cetine do Gvozda (dakle je znatno manje od kraljevstva Hrvatske u doba narodne dinastije),¹⁵ počinju hrvatsko-ugarski vladari uzdizati pojedine porodice, a te su otad nastojale da prošire svoj posjed i vlast. Pritisnuti od velikaša, a bez ikakve nade, da bi im slaba kraljevska vlast mogla pružiti pomoć, stvaraju niži plemići u svoju obranu savez. Taj je u praksi morao postojati već u doba, kad je Ludovik I. svladao oligarhe. Tek se zadaća saveza promijenila: prije je trebao da štiti posjede nižega plemstva, a sada, kad Ludovik počinje u Hrvatskoj uvoditi ugarski pravni sistem, ustaju članovi saveza u obranu »consuetudinis Croatorum«. Kako Šufflay datira postanak prvotnog teksta Qualitera sredinom XIV. st.¹⁶, otpada eventualni prigovor, da je zapis o savezu dvanaestero plemena nastao prije, negoli sama institucija. Zbog iskvarene forme nekih imena, zapis nije došao do nas u izvornom obliku,¹⁷ sastavljen je prema Tominom XVII. pogl. i Kolomanovoj ispravi samostanu sv. Marije u Zadru iz 1102 (koju Šufflay datira g. 1106).¹⁸ Zapis je trebao pokazati, da je Koloman kao osnivač ugarske vlasti na Jadranu osigurao svakom pojedincu od dvanaestero plemena izvjesna prava, koja je i Ludovik trebao poštivati. U tako riješenom problemu, Šufflay nije u cijelom tom kompleksu pitanja oko 1102. razlikovao dvije osnovne činjenice: pogodbu između Hrvata i Kolomana i pitanje autentičnosti Qualitera. Iako je istakao specifičnost hrvatskoga plemenskog uređenja, koje Arpadovićima nije dopuštalo da realiziraju svoju vlast u Hrvatskoj (učinio je to tek Ludovik I.), ipak je Hrvatska bila za njega oružjem osvojena zemlja. Time je Šufflay, iako u posebnom obliku, ipak u biti podupro tezu mađarske historiografije u pitanju prelaska Hrvatske u

¹⁵ »An dieser Generaltagung der Kroaten nahmen natürlich nur jene Geschlechter teil, die durch den gemeinsamen nationalen krotischen Namen *schon* (podcrtala N. K.) miteinander verbunden waren. Die Gebiete dieser Geschlechter bildeten auch regnum Croatiae... Dieser geringe Umfang ihres Gebietes, der im besten Falle von Gvozd (Kapela) bis *an die obere* Cetina sich erstreckte...« (n. d., 892). Koliko je i za samog Šufflaya bilo još mnogo toga nejasno, pokazuje »preradba« navedenog teksta u djelu »Srbi i Arbanasi«: »Na ovakvim saborima sudjelovala su plemena, koja su od *davnine* (podcrtala N. K.) bila povezana zajedničkim skupnim hrvatskim imenom... Teritorij na kojem taj savez funkcionira, nije nigdje izričito fiksiran. No po mnogim neizravnim podacima dade se on prilično točno odrediti...« (54) Međutim, 1930 određuje prostiranje hrvatskog imena nešto nesigurnije: »Hrvatsko ime imalo je svoj najснаžни centar između Zrmanje i Cetine, a naročito u okolini Knina i Nina« (Hrvati u sredovječnom svjetskom viru, Sveslavenski zbornik 1930, 222).

¹⁶ Zu den ältesten Beziehungen, 894/5.

¹⁷ Budući da u danas poznatom izvornom materijalu nije moguće identificirati neka od dvanaestero plemena, većina je historičara pripisivala ovu činjenicu loše tradiranom tekstu Qualitera. Zbog toga su *svi* u Murićima (trogirski rukopis: comitem Petrum de genere Murichorum) ili »Citima« (vat. rukopis: de genere Cithorum) gledali *Mogoroviće*, koji su vrlo dobro poznati iz srednjovjekovne Hrvatske.

¹⁸ Poznatu ispravu iz kartulara sv. Marije u Zadru, u kojoj se spominje krunidba Kolomana — postquam coronatus fui Belgradi supra mare in urbe regia — Šufflay smatra autentičnom (Zu den ältesten Beziehungen, 889 bilj. 14).

okvir zemalja »krune sv. Stjepana«, što 1915 nije nesumnjivo bilo samo historografsko pitanje. Premda je Šufflay i 1925 (Srbi i Arbanasi)¹⁹ i 1930 (Hrvati u sredovječnom svjetskom viru)²⁰ ponovio u još sažetijoj formi te misli, nazvavši tada instituciju dvanaestero plemena savezom hrvatske šlahte, ipak se u hrvatskoj historiografiji nije tom mišljenju obratila pažnja.

Kad je zaslugom Lj. Hauptmanna (1942)²¹ počeo hrvatske historičare ponovo zanimati taj izvor, opet su se svi vraćali na 1102. kao važnu cezuru u razvitku hrvatskog *društva*. Iako je Hauptmann prihvatio mišljenje, da je Qualiter falsifikat,²² ostavio je ipak instituciju dvanaestero plemena u godini 1102, a najsu je genuzu povezoao s društvenim razvitkom Hrvata u vrijeme domaćih vladara. Kao i svi drugi historičari poslije njega, on je tako članovima dvanaestero plemena pripisao ulogu, koju oni ustvari nisu nikad vršili.

Rješavajući problem postanka hrvatskog plemstva, Hauptmann se vratio na Klaićevu teoriju i podupro je novom analizom izvora. Ta ga je uvjerila, da u »vrelima starohrvatskog doba... nema ni jedne jedincate vijesti o slobodnim seljacima; društvo se sastojalo samo od vlastele i podložnika... Ali je županska čast iznijela na površje tanak sloj plemićkih rodova, pretke 'dvanaestero plemena', koji su znali monopolizirati župska i dvorska dostojanstva.«²³ Članove dvanaestero plemena dijeli od ostaloga praplemstva tek veći ugled, dok je struktura zemljišnog posjeda bila kod svih jednaka. Oni su bili tako moćni, da je kralj morao s njima u XI. st. podijeliti vlast.

Kao odgovor na spomenutu raspravu izlazi iduće godine rasprava M. Barade, »Postanak hrvatskog plemstva.«²⁴ Zaboravivši dotadašnja mišljenja, Barada osniva svoju teoriju postanka hrvatskog plemstva upravo na Qualiteru. Smatrao je naime tada, da je riječ *nobilis* u doba narodne dinastije bila samo počasni naziv za odličnika, a ne velikaša ili pripadnika plemićkog staleža. »U doba narodne dinastije Hrvati nisu poznavali staleškog plemstva u užem smislu, pogotovu onog dvanaest plemena.« Kako se svih dvanaestero plemena nabrojanih u Qualiteru nalaze u XII. st. u Lučkoj županiji ili njenoj bližjoj okolici, podatak Qualitera o njima nije izmišljen. U Lučkoj su županiji ta plemena imala svoje plemenske posjede, a kasnije su se pojedini rodovi raširili po čitavoj Hrvatskoj od Gvozda do Neretve. Kako je u doba narodnih vladara zemlja bila podijeljena na plemensku i kraljevsku, Arpadovići su, kao nasljednici Trpimirovića, baštinjenom kraljevskom zemljom obdarili svoje pristaše u Hrvatskoj — prije svega članove dvanaestero plemena. Oni su za darovane posjede, za koje nisu plaćali porez, morali vršiti vojničku službu. »Zato Qualiter nije neka nevjedna patvorina 14. st., nego dobar, pouzdan i vjerodostojan sastavak, koji u svojim glavnim dijelovima potječe iz 12. st... U Kolomanovim darovnicama treba tražiti početak, stvarni postanak pravog hrvatskog plemstva, a nikako u doseljenju.«²⁵

¹⁹ Srbi i Arbanasi, 54—58.

²⁰ Hrvati u sredovječnom svjetskom viru, 214—241.

²¹ Podrijetlo hrvatskog plemstva, Rad HAZU 273, 1942.

²² U »Podrijetlu« nije Hauptmann sasvim jasno izrazio svoje mišljenje o Qualiteru, premda se i ondje, kao i u raspravi »Hrvatsko praplemstvo« (Razprave I, Ljubljana 1950), služio bitnim sadržajem Qualitera kao argumentacijom.

²³ N. d., 108.

²⁴ Vidi bilj. 2.

²⁵ N. d., 215.

U kritici ove Baradine rasprave, Hauptmann²⁶ se opet vratio na problem postanka hrvatskog plemstva i oštrinom, koja iznenađuje, odbacio potpuno Baradinu teoriju. Sam je ostao u osnovu kod svoga ranijeg mišljenja o društvenom dualizmu u Hrvata. Morao je, međutim, u vezi s pobijanjem Baradina mišljenja o Qualiteru i sam zauzeti određeniji stav prema tom izvoru. Ne uzimajući ni taj put u obzir Sufflayevo mišljenje o postanku institucije dvanaestero plemena, Hauptmann doduše također smatra Qualiter falsifikatom, ali mu izvodi postanak iz falsificirane isprave, koja je nastala između 1222 i 1235.²⁷ Posljednjoj je kao uzor, misli on, služila isprava iz 1193 i Andrijina Zlatna bula iz 1222.²⁸ U već ranije postavljenu shemu etničkog dualizma uklapa on sada, drugačije nego u prijašnjoj raspravi, dvanaestero plemena na taj način, što Hrvatima smatra samo pripadnike dvanaestero plemena. Svi drugi plemići nisu Hrvati, nego kraljevski plemići, jer ne sjede na plemenitoj, već darovanoj zemlji.²⁹ Usprkos tome, što je — za razliku od drugih historičara — otišao korak naprijed, događaje u 1102 g. gleda, kako je naprijed istaknuto, kao i oni: u skladu s općenitim shvaćanjem države kao patrimonija u to doba Koloman »ni pridobio Hrvatske kot Madžar za Madžare, temveć kot Arpadovič za sebe in svoj rod«. Različit odnos Slavonije i Hrvatske prema Arpadovićima (u pogledu marturine i darovnica ugarskom plemstvu) upućuje na to, da se prijelaz Hrvatske pod vlast Kolomana morao izvršiti na osnovu nekog ugovora. »... ako v plemenski Hrvatski za madžarskega plemiča ni bilo mesta, čeprav je imel na hrvatskem prestolu kralja svoje krvi, potem je i brez apendikule skoraj gotovo, da je moral vladarja vezati neki sporazum, neka ‚pacta conventa‘«. Ovaj sporazum sklapa, prema Hauptmannu, dvanaestero plemena, i ona tek nakon toga priznaju Kolomana za kralja. Kako, međutim, taj sporazum nije bio pismeno

²⁶ Hrvatsko praplemstvo, 88—108.

²⁷ N. d., 108.

²⁸ »... vprav v Andrejevo dobo pa pada 1222. Zlata bula, ki je priznala plemičem svobodo od davkov in pravo na odškodnino, kadar koli bi jih kralj vodil v boj izven kraljestva«, pa je »sličnost z odredbami apendikule očitvidna« (108).

²⁹ Na osnovu isprave o Virevićima (na koju ćemo se još vratiti) H. zaključuje: »Na eni strani stojijo Hrvati, ki so že zato plemeniti, ker so *Hrvati*, a na drugi Virevići, ki bi bili radi enako plemeniti, ali ne morejo biti, ker *niso* Hrvati. Hrvati pa so samo pripadniki dvanajstih plemen. Samo ti so ‚prvi, pravi in prirodni plemiči‘, samo oni imajo plemenščine od korena, drugi so kraljevski plemiči, ki sedijo samo na podarjeni zemlji« (114). Ne ulazeći ovdje u pobijanje spomenute tvrdnje, napominjem, da po Hauptmannu navedena jednadžba: »plemeniti Hrvati« — »članovi dvanaestero plemena« — »prvi, pravi i prirodni plemići« ne stoji, a protivi se i njegovim izlaganjima u »Podrijetlu hrvatskog plemstva«. Razlozi su slijedeći: 1. citat »veri, primi et naturales regni Croatiae nobiles« odnosi se na Glamočane, a oni *nisu članovi institucije dvanaestero plemena*; to je autor i sam 1942 konstatirao: »Pravi prvi i prirodni plemići' prema tome nisu baš morali biti članovi dvanaestero plemena« (99). 2. Sam je autor, nadalje, u prijašnjoj raspravi, na koju se u bilješci i poziva (samo ne na strani 99, nego 98), tvrdio: »Ali kako upravo vidjesmo, isprava ne veli, da su ‚postali‘ već ‚ostali‘ plemići. Potvrđuje se dakle samo, da *se Virevićima uvijek priznavalo plemstvo*, a ne da su ga stekli bračnim vezama« (Podrijetlo, 98). Izostavljeno je u prijedu *sic!* Osim toga, gornja bi tvrdnja stajala samo u tom slučaju, kad bi autor mogao *dokazati*, da su Virevići doista plemeniti zato, što su »kraljevski plemići«. 3. Tvrdnja, da Virevići *nisu plemeniti Hrvati*, nije točna, jer isprave XV. st. ubrajaju Vireviće među suce »sedis judicarie nobilium Croatorum Comitatus Lwke«. Vidi Đ. Šurmin, Acta Croatica, 361 i 411. Usp. recenziju »Hrvatskog praplemstva« u ovom svesku.

zabilježen, hrvatsko je praplemstvo sastavilo falsifikat, da na osnovu njega osigura svoj povlašteni položaj.³⁰

Bogo Grafenauer je doduše odbacio Hauptmannovu teoriju o socijalnom i etničkom dualizmu kod Hrvata,³¹ ali je najpozitivnijim rezultatom njegove rasprave smatrao mišljenje o vremenu postanka Qualitera. No kako se ni Hauptmann nije odlučio na to, da predstavnike dvanaestero plemena ukloni iz g. 1102, sva ih je literatura do danas mirno ostavila kao pregovarače s Kolomanom, pa tako i O. Mandić i M. Barada.

Mandić³² se, rješavajući prvi put u hrvatskoj historiografiji problem postanka društvenih odnosa sa sociološkog stanovišta, zaustavio i na dvanaestero plemena. Odbacivši Hauptmannovu i Baradinu teoriju, on je postavio svoju. Proces društvenog raslojavanja, koji je započeo za doseljenja, a završio u XI. st., izbacio je, prema njemu, na površinu »jedan povlašteni sloj ljudi sastavljen od 12 rodbinskih grupa«. ³³ Njihov se povlašteni položaj ogledao prije svega u tome, što su se među njima birali visoki državni dostojanstvenici, a osim toga oni su imali u svojim rukama najplodniju zemlju u Hrvatskoj. Kad je njihova vlast bila u previranjima potkraj XI. st. ugrožena, »okrenuli su se prema sjeveru, očekujući, da bi ugarski vladari bili oni, koji bi im osigurali dalji nesmetani posjed njihovih dobara i eksploatiranje podložnika«. ³⁴ To su uzroci, koji su doveli do sporazuma 1102. Tako je »ugovor sklopljen između predstavnika dvanaest bratstava i Kolomana 1102 bio završetak akcije, koja je započela 1090 i u kojoj su se našli zajedno predstavnici dalmatinskih gradova i povlaštenog sloja starohrvatskog društva u obrani svojih klasnih interesa«. ³⁵

Konkretna analiza o jednom između dvanaestero plemena, Lapčanima-Karinjanima, koju Barada daje u posebnoj raspravi,³⁶ trebala je ponovo obraniti autentičnost Qualitera. Lapčani naime, koji su, prema Baradi, bili prije 1102 članovi seoskih zajednica ili didiči, rodovsko plemstvo, postali su Zvonimirovom darovnicom grada Karina vlasteosko-feudalno plemstvo, a nekoliko godina poslije i članovi »posebne hrvatske vlasteoske ustanove, t. j. plemići 12 hrvatskih plemena«. ³⁷ U toj je raspravi dakle autor napustio svoje prijašnje mišljenje, da u doba narodne dinastije nije bilo plemstva, niti staleških razlika u jedinstvenom plemenskom sistemu.³⁸

Već ovaj kratak pregled literature dovoljno pokazuje, kolika je zainteresiranost za rješenje problema dvanaestero plemena bila u Hrvatskoj i tada, kad se moglo pristupiti njegovu rješavanju »sine ira et studio«. Možda će ponovna analiza izvora omogućiti — a to bi bila zadaća ovog referata — da se postanak institucije dvanaestero plemena stavi u XIV. stoljeće.

³⁰ Praplemstvo, 100, 102 i 115. »Za Dalmatinsko Hrvatsko pa se je pogodio z dvanajstimi plemeni, ki so ga priznala za kralja šele potem, ko je sklenil z njimi sporazum, v literaturi tako bučno razpravljana ‚pacta conventa‘«.

³¹ B. Grafenauer, Lj. Hauptmann, Hrvatsko praplemstvo, ZČ V, 1951, str. 374/5; usp. također VIII, 1954, str. 174—176.

³² Bratstvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, HZ V, 1952.

³³ N. d., 292.

³⁴ N. d., 295.

³⁵ N. d., 295.

³⁶ M. Barada, Lapčani. Rad JAZU 300, 1954.

³⁷ N. d., 534.

³⁸ Postanak hrvatskog plemstva, 198.

II.

Da li takvom rješenju stoje na putu autentični izvori?

Već je Klaić³⁹ konstatirao, da prvi autentični podatak o dvanaestero plemena potječe iz 1350/51. To je isprava o Virevićima, koji zahtijevaju, da im se prizna pripadnost instituciji dvanaestero plemena. Devet godina nakon toga traže neki cetinski plemići priznanje, da su uživali prava plemića dvanaestero plemena;⁴⁰ to je drugo svjedočanstvo o dvanaestero plemena. Ostala dva podatka iz istog stoljeća (isprave iz 1359⁴¹ i 1370⁴²) odnose se na posebna privilegija zadarskih Draginića. Pribrojimo li k tome poznatu izjavu banovca Živkovića iz 1459,⁴³ iscrpili smo sve autentične podatke o dvanaestero plemena. Izostavljamo namjerno ispravu iz 1318, koju citira Šišić, i onu iz 1400, koju navodi Barada⁴⁵ jer obje mogu nešto pridonijeti rješavanju problema, ali se na njega neposredno ne odnose.

Kako se dakle autentični podaci, svojim kronološkim slijedom i sadržajem, ne protive tome, da instituciju dvanaestero plemena prebacimo u XIV. st.,

³⁹ Hrvatska plemena..., 5—6. Klaić je taj podatak datirao godinom 1350. Vidi pravilno datiranje kod Barade, Lapčani, 475, bilj. 5.

⁴⁰ Vidi Klaić, n. d., 4—5; Hauptmann, Podrijetlo, 97—98.

⁴¹ S. Antoljak, Miscellanea II—IV, Državni arhiv Zadar 1950—52, Zadar 1953, 15—16.

⁴² T. Smičiklas, CD XIV, 268/9.

⁴³ Klaić, n. d., 3—4; Šišić, Priručnik, 494/5.

⁴⁴ Priručnik, 487. Šišićevo pozivanje na navedenu ispravu iz 1318 počiva na nesporazumu. God. 1318, naime, dolazi pred banom Mladenom II. do parnice između Draginića, koji su iselili u Zadar, i onih, koji su ostali u Draginićima. Mladen »de consilio nobilium et procerum Croatie adiudicauimus prefatos Radoslauum, Disoium et Johannem in numero duodenario prestare debere sacramentum taliter, quod id quod aiegaverunt et proposuerant uerum erat«. Šišić, misleći da se radi o dvanaestero plemena, dodaje u tekst isprave nakon numero duodenario: sc. generacionum nobilium regni Croatie. Naravno, da je isprava takvim nedopuštenim umetanjem mogla služiti Šišiću kao »osobito značajan primjer... za opstanak dvanaestero hrvatskih plemena« (487). Ona, međutim, uz mnoge druge isprave, dokazuje da se na sudu vrlo često upotrebljavao broj dvanaest. Vidi Šufflay, Zu den ältesten Beziehungen, 894.

⁴⁵ Barada, Lapčani, 475, b. 5. God. 1400 poklanja bosanski kralj Stjepan Ostoja vojvodi Hrvoju i njegovu sinu Balši sav onaj posjed županije i grada Hlivna, što je dotad bio u kraljevskim rukama. U namjeri da sazna što je bilo kraljevsko, šalje svoje ljude »da zberu vladanije k sebi: osidnike plemenite ljude i ine vrste dobre ljudi, koji bi se onde priminili, da ih pitaju do njih rote, tko bi koje plemenščine od korena...«. Osobito su imali zadaću da saznaju, kakvi su posjedovni odnosi bili u Hlivnu, onda »kada posla Lauš kralj dvadeset i četiri rotu na moćeh, postaviti vsakoga u njih pravimi«. Osidnici, koje su navedeni kraljevi ljudi našli, odgovaraju kralju: »... presegli su naši prěd onimi dvadeseti i četirimi; kon toga po smrti njih dica njih, dvakrat nas dvanadeseta o-d-u nadesete plemenu osidnici hlivanjsci (nabrojani)... od korena ničiere ino Hlivno i grad Bistrěčki... nego tvojeja prvoga bilo«. Ova isprava može, prema našem uvjerenju, poslužiti samo kao dokaz, da je od vremena kralja Ludovika — dakle u isto vrijeme kad i u Hrvatskoj — i u županiji hlivanjskoj, koja se od 1357—1370 nalazila u njegovoj vlasti, postojala organizacija dvanaestero plemena. Dapače, o samoj organizaciji saznajemo iz ove isprave više, nego što to možemo iz analognog materijala sa hrvatskog područja. Članstvo se u organizaciji vjerojatno naslijeđivalo — mi dica njih! — a zadaća se članova dvanaestero plemena sastojala u bosanskom području, kao i na hrvatskom, u vršenju javnih funkcija. Vjerojatno su i ovdje bili županijski suci.

treba da ispitamo drugorazredni podatak — često spominjani *Qualiter*. Trogirski rukopis Tomina djela *Historia Salonitana*, iza koje je *Qualiter* zapisan, potječe iz 1387/88.⁴⁶ No kako je to tek bilješka nepoznata pisca, ostaju i nakon datiranja trogirskog kodeksa otvorena pitanja: 1. da li je ta bilješka vjerodostojna (o čemu je bilo najviše diskutirano) i 2. kad je nastala. Ne ulazeći ovdje detaljno u historijat tih pitanja, zadržat ćemo se na Hauptmannovu mišljenju kao posljednjem, koje je u nauci o tome izneseno. Preuzevši mišljenje Kršnjavoga, prema kome *Qualiter* predstavlja izvadak iz listine, on mu je dodao svoje — naime, da je *Qualiter* falsifikat, koji je nastao na osnovu neke listine. Budući da se u *Qualiteru* Koloman naziva sinom Vladislava, a ugarski se kraljevi od smrti Andrije II. više ne nazivaju po ocu, to mu je g. 1235 terminus ante quem za postanak isprave. A upravo u doba Andrijina vladanja nastaje Zlatna bula (1222), koja je potakla i hrvatsko plemstvo na falsificiranje. Kako je, međutim, hrvatsko plemstvo imalo oprost od plaćanja poreza, odredba o suviše malom broju vojnika bila je, po mišljenju Hauptmanna, razlogom, što falsifikat nije postigao svoj cilj. Kralj se nije mogao, nastavlja Hauptmann, zadovoljiti time, da iz cijele Hrvatske primi samo 120 konjanika i to tek u onom slučaju, kad netko navali na njegovu zemlju.⁴⁷

Ako se argumenti, na osnovu kojih Hauptmann stavlja falsificiranu ispravu u treći decenij XIII. st., pobliže promotre, onda nam se čini, da oni nisu dovoljno obrazloženi i opravdani. Kad je Kršnjavi⁴⁸ tvrdio, da je *Qualiter* izvadak iz isprave, pozivao se prije svega na Kolomanovu ispravu iz 1111, za koju je danas utvrđeno, da je falsifikat.⁴⁹ Možda je Hauptmann smetnuo s uma jednu činjenicu, koja je u tom slučaju od presudne važnosti; t. j., da svi falsifikati bez iznimke (pa i oni načinjeni na ime Aleksandra Velikoga) imaju oblik diplome. To nije slučaj. Svakom je falsifikatoru jasno, da će njegova krivotvorina dobiti fidem publicam tek onda, kad joj bude dao uobičajenu formu isprave. S obzirom na to, nije više potrebno da tražimo među listinama Arpadovića uzor, t. j. ispravu na osnovu koje je *Qualiter* tobože nastao, jer pogrešno nazivanje prema ocu (Colomanus filius Vladislavi regis) nije nastalo na osnovu neke isprave, nego, kako je to tvrdio već Kršnjavi, na osnovu Tomine Historije.⁵⁰ Time bi otpalo mišljenje, da je *Qualiter* izvadak iz neke falsificirane isprave, a *Historia Salonitana* postaje terminus post quem za postanak *Qualitera*. Široki vremenski raspon između donje (1268) i gornje (1388) granice mogu točnije odrediti autentični podaci.

Drugi Hauptmannov argument, t. j. pozivanje na Zlatnu bulu kao poticaj hrvatskom plemstvu, vrijedio bi tek onda, kad bi ga autor mogao objasniti stvarnim stanjem hrvatskog plemstva u početku XIII. stoljeća. On to nije učinio. Napokon, analogija sa sv. Stjepanom, koji bi trebao da odgovara Kolomanu u Hrvatskoj, odviše je daleka.⁵¹ Pogledaju li se uzorci, po kojima su u Hrvatskoj sastavljani falsifikati, ubrzo se može konstatirati to, da je većina

⁴⁶ M. Barada, Skup splitskih povijesnih izvora, Nastavni vjesnik 1940-1941, 91.

⁴⁷ Praplemstvo, 108—109.

⁴⁸ I. Kršnjavi, Prilozi historiji salonitani Tome arcidakona Spljetskoga, VZA II, 1900, str. 134—140.

⁴⁹ Šišić, Priručnik, 633—640.

⁵⁰ Kršnjavi, n. d., 135/6.

falsifikata načinjena na ime dvojice Arpadovića: Kolomana i Bele IV. (u vezi s tatarskom provalom). Uzora je dakle bilo dovoljno i na domaćem terenu.

Prema tome, što se tiče formalne strane, ništa nas ne priječi, da Qualiter stavimo u XIV. stoljeće. Ostaje da ispitamo stvarni sadržaj Qualitera.

III.

Budući da su svi historičari stavljali prema Qualiteru dvanaestero plemena u g. 1102, nastojali su da upravo u vezi s tom godinom protumače instituciju dvanaestero plemena. U namjeri da obrane Qualiter, tražili su dvanaestero plemena i prije 1102. Dok je po jednim županska čast iznijela na površinu pretke dvanaestero plemena,⁵² po drugima je podjela najbolje zemlje u zadarskom zaleđu dala članovima dvanaestero plemena ekonomsku snagu da se nametnu kao eksploatatori.⁵³ Pa i feudalna teorija Barade samo je pokušaj, da se riješi to pitanje u vezi s g. 1102. Sve su ove teorije izgrađene ustvari *samo* na jednom falsificiranom podatku iz XIV. stoljeća! Upotrebimo li Qualiter tek nakon analize autentičnih podataka iz XIV. st., događaji u g. 1102 imat će drugačiji društveni okvir u Hrvatskoj.

Vratimo se dakle analizi autentičnih podataka.

1. Prvi takav podatak je isprava bana Stjepana iz 1350/51⁵⁴. Sačuvana je u vrlo lošem prijepisu, pa je zbog toga različito tumačena. Klaić⁵⁵ i Šišić⁵⁶ su zaključivali, da su Virevići, koji nisu pripadali među dvanaestero plemena, upravo ženidbom s njihovim članovima postali plemići, dok su ostali autori odbacivali tu misao (Hauptmann,⁵⁷ Mandić⁵⁸). U oskudici boljeg teksta morali bismo dati pravo prvima, jer se u izvoru izričito tvrdi »et sic (t. j. ženidbom) ipsa progenies Virovnygh in numero nobilium permansissent (!) et nunc permanere«. S obzirom na nepotpun tekst i na činjenicu, da se Virevićima ne poriče nobilitet, tekst isprave dopušta još jedno tumačenje: plemeniti Hrvati Lučke županije priznaju, da Virevići doduše nisu po porijeklu članovi dvanaestero plemena (*licet de nulla generatione duodecim generationum Croatorum*), ali da su se ženili s članovima dvanaestero plemena i *tako bili i ostali*

⁵¹ Hauptmann, Praplemstvo, 108.

⁵² Isti, Podrijetlo, 108.

⁵³ Mandić, Bratstvo, 292—295.

⁵⁴ Smičtklas, C. D. XI, 631.

⁵⁵ Hrvatska plemena, 6. »Plemeniti Hrvati od dvanaestero plemena hrvatskih sklapali su kad i kad brakove s koljenom Virevića... pak *tako je* i samo koljeno Virević postalo i ostalo plemenito«.

⁵⁶ Priručnik, 489. »Tude imamo jasan dokaz, kako su plemeniti Hrvati budno pazili... na *podrijetlo* svojih suplemenika od ono *dvanaestero* plemena, dalje vidi-mo, kako su nastajala *nova* plemena, i to u našem slučaju na osnovi saborskog *zaključka* i banske potvrde.«

⁵⁷ Vidi bilj. 29.

⁵⁸ Premda se ne mogu složiti s Mandićevim tumačenjem spomenute isprave, ipak smatram točnom njegovu analizu kao i pobijanje Hauptmannovih zaključaka stvorenih na osnovu isprave o Virevićima. Usp. Bratstvo, 288—290.

⁵⁹ Čini nam se, da je samo takvo tumačenje u skladu s tekstom isprave, jer je prevedeno i »*licet de nulla generatione*« i »*sic ipsa progenies... in numero nobilium permansissent (!) et nunc permanere*.«

članovi plemstva dvanaestero plemena.⁵⁹ Takvo je rješenje u skladu s poznatom činjenicom, da su Virevići, uz ostalo plemstvo dvanaestero plemena, članovi plemenskog stola ili suda Lučke županije.⁶⁰

2. U ispravi iz 1360 odbijaju 22 »osidnika« i »universitas nobilium regni Croatiae« molbu cetinskih plemića da im se prizna uživanje istih prava, koja uživaju plemići dvanaestero plemena. Spomenuta staleška zajednica priznaje im samo nobilitet i to »in eo loco, quo residentiam fecissent personalem...«⁶¹. Prema posljednjim je riječima jasno, da Hauptmann nije imao pravo, kad je tvrdio, da navedenima nije bilo priznato plemstvo zbog toga, što su sjedili na podložnoj zemlji.⁶² Kako naime Ivan Nelipić tvrdi »quod licet ipse prefatos Iwan, Lackov et Twerko pro ipsorum census non solutione et seruij obmissione dudum detinuerit et captiuauerit«, to je njegovo priznanje i postupak u vezi sa zahtjevom navedenih plemića cetinskih vrlo važno za naše zaključivanje: cetinski plemići traže potvrdu o uživanju prava plemića dvanaestero plemena, da bi na taj način izbjegli dužnosti plaćanja poreza i vršenja vojne službe, u slučaju da se vrate natrag na svoja imanja u Cetinu.

3. Ostale se isprave odnose na zadarsku granu hrvatskih plemića Draginića. Preselivši se već početkom XIII. st. u Zadar, oni su u doba Ludovikove borbe za Dalmaciju postali kraljevski vitezovi.⁶³ Kralj ih tada nagrađuje: a) pravom da sve svoje posjede izvan zadarskog distrikta drže »in eisdem libertatibus, quibus etiam nobiles regni Croatiae duodecim generationum possessione ipsorum tenent et conservant;«⁶⁴ b) da sve zemlje Draginića, koji su umrli bez muških potomaka, pripadnu njima.⁶⁵ Prvi put dakle saznajemo iz isprave Draginićima, da su članovi dvanaestero plemena držali zemlje po nekom osobitom pravu. Upotrebljava se izraz possessiones, a ne terrae hereditariae, iz čega se može zaključiti, da libertates nisu vazane uz neke osobite zemlje (ro-

⁶⁰ Vidi bilj. 29.

⁶¹ Smičiklas, CD XIII, 86—89. Kad je Ludovik poslao svoju majku »pro reformatione status regnorum Dalmacie et Croatiae« i ona je s barunima dijelila pravdu u Zadru, podigli su Ivan i Lacko sinovi Tvrdvoja i Tvrtko sin Jurja Grubića parnicu protiv Ivana Nelipića. Tvrdili su, »quod ipsi in districtu de Chetyne ab auo et prothauo (!) semper nobiles (fuissent) et omni eo nobilitatis titulo, quo nobiles duodecim generationum regni Croatiae potirentur vsi semper extitissent et hereditatem in dicto districtu Chetyne habuissent et habere deberent.« Osidnici su, međutim, posvjedočili da oni ne potječu od dvanaestero plemena (de nobilibus duodecim generationum regni Croatiae ortum et originem non habuissent, nec haberent), ali da su ih svugdje gdje su boravili smatrali plemićima (in eo loco, quo residentiam fecissent personalem, semper numero et nomine nobilium conseruassent et reputassent).

⁶² »Jer i pored svjedočanstva plemenitih Hrvata ipak Ivanu, Lacku i njihovoj svojti plemstvo nije bilo priznato i to s razloga, što je knez Ivan Nelipić znao uvjeriti suce, da je cetinska župa već preko sto godina u rukama njegova roda, a da prema tome Ivan sjedi na podložnoj zemlji, a ne na slobodnoj. To pak znači, da je bilo plemstvo kod Hrvata vezano za plemenštinu.« (Podrijetlo, 98.)

⁶³ Klaić, Admirali ratne mornarice hrvatske, VZA II, 33; Barada, Lapčani, 508, bilj. 64.

⁶⁴ Smičiklas, CD XIV, 268, g. 1370.

⁶⁵ Isti, CD XII, 567, g. 1359. »Omnes et singulas hereditates omnium et singulorum nobilium de Draginigh, propinquoorum suorum quocumque tempore sine hereditibus sexus masculini defunctorum... Que quidem hereditates ad manus nostras regias tranquam possessiones hominum sine hereditibus decedentium existunt deuoluite« (576). Ova posljednja odredba u očitoj je suprotnosti s nasljednim pravom hrvatskog plemstva, s takvim, kakvo je zajamčeno u XV. stoljeću, V. bilj. 66.

dovske, kraljevske i t. d.), nego uz *članove dvanaestero plemena*. A to se podudara s rezultatom dobivenim analizom prethodne listine.

4. Posljednji autentični podatak iz 1459 svjedoči, da je institucija dvanaestero plemena postojala i u XV. st., i upoznaje nas s nasljednim pravom plemića dvanaestero plemena u to doba.⁶⁶

Analiza je autentičnih dokumenata dala slijedeće podatke: 1. u hrvatskom kraljevstvu postoji u razdoblju od 1350—1459 institucija dvanaestero plemena; 2. plemići dvanaestero plemena drže svoje posjede po nekom osobitom pravu, koje se naziva »libertas«.

Prema bitnom sadržaju Qualitera, Koloman je priznao predstavnicima dvanaestero plemena oprost od plaćanja poreza i vojnu obavezu samo u slučaju defenzivnog rata. Ako hoćemo konstatirati, da li je to doista istina — ne u Kolomanovo doba, nego u XIV. st., kad institucija dvanaestero plemena doista postoji — onda moramo prije svega utvrditi: 1. tko su bili plemići dvanaestero plemena u XIV. st., dakle koji je titulus nobilitatis; 2. kakav je bio status tih plemića u XIV. st. i 3. gdje su se plemići dvanaestero plemena u XIV. st. nalazili.

Mislim, da su Grafenauer i Mandić s pravom odbacili Klaić-Hauptmannovu teoriju, prema kojoj su svi Hrvati potomci osvajača i zbog toga sjede na plemenitom posjedu. Ali ni Barada nije, kako je već konstatirano, riješio problem, jer je jednom na osnovu riječi nobilis tvrdio, da plemstva prije g. 1102 nije uopće bilo, a drugi put, da je postojalo rodovsko plemstvo, koje je živjelo u rodovskim zajednicama. Ni u jednom slučaju nije naveo kriterij, po kojem prosuđuje pripadnost plemstvu. Ako dakle zemlja nije bila titulus nobilitatis, morao je postojati neki drugi kriterij.

Možda nam u tom pogledu može pomoći svjedočanstvo petorice zakletih Krčana iz g. 1248.⁶⁷ Nabrojivši neke pojedince, krčki su plemići izjavili »quod iidem omnes supradicti nobiles nunquam dederunt aliquod tributum nec dacia comitibus, qui fuerunt hinc retro in Vegla«.⁶⁸ U XIII. st. smatrao se dakle na

⁶⁶ Priručnik, 494/5.

⁶⁷ Smičiklas, CD IV, 356—358.

⁶⁸ Navedeno su svjedočanstvo upotrebili u svojim zaključcima jedino Klaić i Hauptmann. Klaić je na osnovu njega zaključio, »da su na otoku Krku u 13. stoljeću živjela četiri hrvatska koljena ili plemena (Doganich, Subinich, Tugomorich, Zudinich), da su se članovi tih koljena smatrali za plemiće, i da se točno znalo, tko pripada kojemu koljenu ili plemenu. No saznajemo iz te izprave i za odlično pravo tih plemića iz četiri hrvatska koljena (plemena), naime da su bili slobodni od svakoga poreza i davka...« (Hrvatska plemena, 7). Takav zaključak ne čini nam se točan. Jer osidnici izjavljuju: *de progenie* Dognanis domo Brancii... sunt nobiles (četvorica)... *de progenie* Subinich (navode također četvoricu)... *de progenie* Togomorich (dvanaestorica)... *de progenie* Sudinich (četvorica, među njima i jedna žena). Nabrojanje samo nekih članova pojedinih »plemena« ili »koljena« nesumnjivo pokazuje da nisu svi članovi pojedinih »plemena« bili »plemeniti«. Izjava spomenutih Krčana nije time iscrpljena. Oni nastavljaju nabrojanjem pojedinaca, koji također nisu plaćali kneževima daće, ali »de nobilitate sua nihil scimus«. Iz toga je Hauptmann zaključio, da ih »starinci«, prema njemu praplemstvo na Krku, nije priznavalo »za prave plemiće« (Praplemstvo, 114). No kako zakleti Krčani tvrde, da o nobilitetu takvih navedenih »nihil scimus«, ništa ne znaju, premda se stvarno njihov nobilitet priznaje, ne će biti točna tvrdnja Hauptmannova, da oni nisu priznavali takve za prave plemiće. Smatramo, da su Krčani izjavljivali »nihil scimus« zbog toga, što nisu znali kada su krčki knezovi oslobodili takve plemiće od plaćanja daća.

Krku plemićem onaj, koji nije plaćao knezovima poreze. Opraštali bi ih od poreza samo krčki knezovi, koji su tada držali Krk. Isti kriterij vrijedi i za senjske plemiće (prema statutu iz 1388 godine).⁶⁹

Nesumnjivo je dakle jedan od glavnih kriterija — ne kažemo jedini — za određivanje nobiliteta u XIV. st. oprost od plaćanja poreza. Da bismo utvrdili, da li se taj kriterij može primijeniti na užu Hrvatsku, treba da ispitamo:

2. Kakav je bio status hrvatskog plemstva u XIV. stoljeću? Vrlo važne zaključke možemo povući iz rasprave, koju 1360/61 vode Glamočani s vitezom Jakovom Šubićem za sela Banjevac i Kašić. Listina je odavna poznata, pa su na osnovu nje historičari izradili sliku tadašnjega društvenog uređenja u Hrvatskoj. U ispravi se naime tvrdi, da je Ladislav IV. još 1273 digao Glamočane »ad numerum, cetum et consortium Croatorum nobilium«, i to tako, da uživaju iste slobode kao »veri, primi et naturales regni Croatiae nobiles«. ⁷⁰ Odatle Šufflay⁷¹ i Hauptmann⁷² zaključuju, da su Glamočani praplemstvo, a Barada⁷³ rodovsko-kraljevski plemići. Hauptmann je doduše sumnjao u ispravnost Ladislavove isprave, ali nije, nažalost, povukao iz te konstatacije nikakav zaključak.⁷⁴ Mi bismo na osnovu ove isprave zaključili slijedeće:⁷⁵ nakon uspostave

⁶⁹ »Primo et ante omnia, quod nobiles viri de Segnia sint et perpetuo esse debent liberi et exempti in ciuitate Segnie et suo districtu, ab omni et qualibet angaria, grauamine et tributo et quouis factione, quod et que dici, excogitari, ymaginari aut modo aliquo exprimi possent uel potuissent, perpetuis futuris temporibus, cum heredibus eorum et cuiuslibet ipsorum«. Kako je pak nobilitet vezan uz osobu, a ne uz posjed, pokazuje čl. 8 istog statuta: »Item statuerunt, quod si aliquis nobilis de Segnia emeret aliquam domum, vineam aut possessionem ab aliqua persona priuata, ipsa possessio debet esse libera sicut alia bona nobilium Segnie; sed si nobilis uenderet aliquam possessionem alicui populari uel alteri priuate persone, dicta possessio debet effici tributaria pariter cum aliis bonis emptoris«. I. Mažuranić, Statut grada Senja, Arhiv za povjesnicu jugoslavensku III, 1854, str. 155, 156.

⁷⁰ Smičiklas, CD XIII, 185—190.

⁷¹ V. bilj. 14.

⁷² O različitom autorovu tumačenju isprave vidi bilj. 29.

⁷³ Barada, Lapčani, 508—512. »Po svemu, djedina je Glamočana Tinj; bili su oni rodovski plemići, djedići... Obdarenici (t. j. Glamočani, koji su prema mišljenju autora dobili Banjevac i Kašić) tim novim darovanjem nisu postali vlastela, nego kraljevski plemići, jer su dobili kraljevske zemlje u vlasnost unutar kraljevskog vlastelinstva, a ne čitavo vlastelinstvo (leno)«. No kako u bilj. 59 na strani 507 tvrdi, da su Glamočani prije 1360 bili jobagioni castru, ne znamo kojoj tvrdnji treba da vjerujemo.

⁷⁴ Podrijetlo, 99. »...ne tiče nas se ni to, da li Ladislavova povelja nije možda uopće krivotvorena ili bar interpolirana — sačuvala se samo u izvatku s ponešto sumnjivim završetkom«. Nesumnjivo bi Hauptmannu, da je otvoreno priznao svoju sumnju u autentičnost, otpao jedini podatak o »prvim, pravim i prirodnim plemićima kraljevine Hrvatske« prije sredine XIV. stoljeća. Međutim, i sami Glamočani u parnici za Banjevac i Kašić *ne tvrde*, da su oni »veri, primi et naturales nobiles«, nego da su navedena sela uživali »semper et ab antiquo more verorum nobilium«, a kralj ih je digao tobože za zasluge među prave plemiće — ad numerum, cetum et consortium Croatorum nobilium transtulisset et restituisset...« Glamočani se dakle 1361 *ne* parniče »o svom plemstvu s kraljevskim vitezom magistrum Jakovom Šubićem de Cesanis u Zadru« (98), već nastoje dokazati, da su svoje posjede uživali po onom pravu, koje uživaju »primi, veri et naturales regni C. nobiles«, t. j. da ne plaćaju porez. Završetak tobožnje isprave Ladislava od 1273 doista dokazuje, da je isprava morala biti sastavljena neposredno prije parnice 1360. Ladislav, naime, već 1273, dakle unaprijed, proglašava sve isprave »super facto terre ipsorum (t. j. Banjevac i Kašić) ubicumque in lucem producerentur viribus carerent et penitus

svoje vlasti u Hrvatskoj, Ludovik restituira i županijske zemlje. Glamočani, koji su jobagioni ostrovičkog castruma, gube nakon zamjene Ostrovice za Zrin 1347 sela Banjevac i Kašić, a dobiva ih kraljevom darovnicom Jakov Šubić, njegov vitez i admiral. Primorani tek tada, kako oni u obrani tvrde, da plaćaju poreze, ističu »quod ipsi semper et ab antiquo easdem villas tamquam veri nobiles possedissent«, pa prema tome ne treba da od njih plaćaju porez. Kako nisu pripadali zajednici dvanaestero plemena, koja je tada već uspjela obraniti svoj nobilitet istog sadržaja, oni su jedino mogli tvrditi, da su »veri, primi et naturales regni Croatie nobiles«.

Takvu interpretaciju potvrđuje istodobna isprava Ludovika, izdana nekim zadarskim plemićima. Ludovik ih oslobađa marturine, koju bi »more nobilium Croatie« morali plaćati kralju ili banu sa svojih posjeda na teritoriju Zadra.⁷⁶

Sve dakle upućuje na to, da je nakon svladavanja hrvatskih oligarha nastala promjena u statusu hrvatskog plemstva u tom smislu, da su svi bili obvezani na plaćanje poreza. Toj su se apsolutističkoj praksi Anžuvinaca, koja je poznata i u drugim njihovim zemljama, oteli samo neki hrvatski plemići i to na dva načina: ili ih je sam kralj oslobodio poreza, ili su kao plemići dvanaestero plemena uspjeli uvjeriti kralja, da oni već od Kolomanova vremena ne plaćaju porez.

Drugu osnovnu tvrdnju Qualitera o vojnoj dužnosti dvanaestero plemena ne možemo kontrolirati suvremenim podacima. A ipak želja plemića dvanaestero plemena da ograniče broj vojnika pokazuje, da je u XIV. st. moralo doći do promjene u vojnoj organizaciji. U starijoj su se historiografiji pisci prepirali jedino o tome, da li se Koloman mogao zadovoljiti s 120 konjanika ili nije.⁷⁷ Tek se Šišić pozivao na privilegije krčkim knezovima iz 1193 i 1251, a Hauptmann⁷⁸ na Andrijinu Zlatnu bulu iz 1222. Usporedba sa Zlatnom bulom nije sretna (jer ona obvezuje sve servientes regis na vojnu dužnost u slučaju

nullius essent firmitatis« (n. d., 186). Nije stoga nikakvo čudo, što se sud nije na ispravu obazirao i što je oni sami nisu dalje na sud donosili. Pred kraljicom su, naime, sami priznali, da su ta sela držali kao veri nobiles, ali da su bili primorani da plaćaju poreze, a da su se digli protiv Jakova Šubića zbog toga, što se nije držao obećanja. Sud ih je zato zbog nasilja osudio na gubitak svih imanja unutar Hrvatske i Dalmacije.

Rješavajući problematiku »postanka plemstva« u Hrvatskoj sasvim odvojeno i prilazeći problemu s određenim apriornim stanovištem, historičari su doista mogli u slučaju Glamočana vidjeti neki specifični slučaj. U Slavoniji, međutim, možemo pratiti već od sredine XIII. st. sličnu pojavu. S jedne strane proces nobilitiranja, a s druge proces propadanja neplemenitih, ali slobodnih jobagiona castru. I Glamočani su dakle kao jobagioni castru uživali županijske zemlje i za njih, kao što je to običaj, davali uobičajene terete i vršili vojničku službu. Kod promjene vlasti (t. j. dolaskom ostrovičkog castruma u ruke kralja) oni pokušavaju da se oslobode dotadašnjeg stanja. Kako nemaju nikakve pravne podloge za uživanje zemlje, tvrde da su sporna sela njihova baštinska, a oni da su ih uživali kao plemići. Iz te parnice dakle ne možemo zaključiti, da li su Glamočani bili »praplemstvo«, »rodovski plemići« ili »kraljevski plemići«, jer nam falsifikat ne daje uporište za takvo zaključivanje.

Vidi o tome također recenziju »Hrvatskog praplemstva« u ovom svesku HZ (str. 210—212).

⁷⁵ Vidi našu argumentaciju u bilj. 74.

⁷⁶ Smičiklas, CD XIII, 91/2. Isprava, ili bolje, ostatak te isprave nalazi se u Državnom arhivu u Zagrebu.

⁷⁷ Šišić, Priručnik, 509—513.

defenzivnog rata!), a identični podaci iz isprave Bartolu Krčkom, na koju se autor također poziva, mogu vrijediti tek onda, ako ih možemo protumačiti konkretnim prilikama u Hrvatskoj. Čini se, da opravdanje za postanak podatka o vojnoj dužnosti u Qualiteru možemo naći u XIV. st. i to opet u vezi s obnovom kraljevske vlasti u Hrvatskoj. Prema banderijalnom sistemu sačinjavalo je niže županijsko plemstvo posebne banderije pod vodstvom župana ili bana. Ali, koliko je uopće poznato, niži su plemići morali *pojedinačno* u rat,⁷⁹ pa je tim razumljivija tvrdnja plemića dvanaestero plemena, da su dužni dati samo po deset konjanika. Zbog pomanjkanja izvorne građe ne može se ustanoviti, da li su i u tome uspjeli.

3. Preostaje još da ispitamo, gdje se dvanaestero plemena u XIV. stoljeću nalazilo. Dosadašnje je istraživače ponajviše interesiralo, gdje su se ona nalazila u XII. stoljeću. Klaić je tvrdio, da su bila razasuta po čitavoj Hrvatskoj, ali da je osim dvanaestero plemena bilo i drugih plemena.⁸⁰ Barada je Lučku županiju smatrao kolijevkom, iz koje su se raselili pripadnici dvanaestero plemena.⁸¹ Premda je Hauptmann⁸² odbacio Baradino mišljenje, on sam nije dao neko drugo određenje, tako da danas nedostaje prikaz konkretnoga teritorijalnog stanja, u kojem se dvanaestero plemena nalazilo u XIV. stoljeću.⁸³

Svaki pokušaj, da se već danas na osnovu poznate građe dade odgovor na svako pitanje u vezi s dvanaestero plemena, morao bi se smatrati neozbiljnim. Uza sve to možemo neka pitanja ipak revidirati. Na primjer pitanje t. zv. diaspore dvanaestero plemena iz jednog plemenskog centra.⁸⁴ Zatim,

⁷⁸ Praplemstvo, 108/9.

⁷⁹ Prvi poznati slavonski sabor stvara o vojnoj dužnosti slijedeći zaključak: »Item cum hostilis incursus uel (e)xercitus uenerit super regnum aut dominus rex processerit in expeditionem personaliter, tunc nobiles regni de Sclauonia *singuli et uniuersi* ire in exercitum tenebuntur; ita tamen, quod iidem cum baronibus quibus uoluerint exercituandi habebunt liberam facultatem«. Smičiklas, CD VI, 27, g. 1273. Iz naprijed spomenute parnice između Ivaniša Nelipića i cetinskih plemića razabire se, da su plemići odbijali da vrše vojnu dužnost.

⁸⁰ »Već unapred možemo kazati, da tih dvanaest hrvatskih plemena nastava u užoj Hrvatskoj, naime na zemlji između rijeke Neretve i Gvozda (Kapele)...« (Hrvatska plemena, 19).

⁸¹ »... svakako pojedino od tih dvanaest plemena potječe iz Lučke županije ili njene neposredne okolice; pojedini rodovi ostali su na starom plemenskom pragu, dok su se pojedinci, pa i čitavi rodovi kao Kačići, već u 12. st. odijelili od svojih suplemenjaka, nastanili i zagospodarili drugim krajevima daleko i naširoko po cijeloj Hrvatskoj od Gvozda do Neretve«. Postanak, 211.

⁸² »Ka'ći ako se je plemstvo lučkih plemen rodilo šele s Kolomanovimi beneficijii, potem pomenijo posesva dvanajstih plemen v tej županiji samo, da so se tam kopičile kraljevske domene, a ne, da so beneficijari bili iz tega kraja«. Praplemstvo, 105.

⁸³ Mandić smješta, čini se, ta povlaštena bratstva u kraj između Zrmanje i Krke, ali govori inače o povlaštenom položaju tih bratstava »u cijeloj Hrvatskoj«. Bratstvo, 292—295.

⁸⁴ Kod svih dosadašnjih autora služila je *istovetnost imena* kao *jedini argument* za raseljavanje članova dvanaestero plemena iz jednog centra. Da navedem samo najpoznatiji primjer omiških i zadarskih Kačića. Dok se Barada izričito pozivao na Kačiće kao na one, koji su se raselili kao čitavo pleme iz Lučke županije (bilj. 81), Klaić je bio oprezniji u zaključivanju. »Nije zato nevjerojatna slutnja, da je pleme Kačića izprva prebivalo na sjeveru u predjelu između Zadra i rijeke Krke, i da je ono valjda još u 11. stoljeću prešlo na jug hrvatske kraljevine...«

možda najvažnije pitanje teritorijalnog rasprostiranja dvanaestero plemena. Sufflay je s pravom tražio dvanaestero plemena u kraljevstvu Hrvatskoj, koje se tada, prema njemu, protezalo »u najboljem slučaju od Gvozda do Cetine«. ⁸⁵ Ali, da bismo unutar kraljevstva Hrvatske mogli točnije ograničiti područje, gdje se dvanaestero plemena nalazi, potrebno je da u XIV. st. razlikujemo *širi pojam naziva Hrvat* (u hrvatski pisanim izvorima), t. j. *regnum Croatiae* ili *Croatia* od *užeg pojma Hrvat, Hrvati, Croati*, koji se sada upotrebljava za plemstvo Ličke, Lučke i Kninske županije. Iako su to samo Lička, Kninska i Lučka županija, i to u opsegu, kakav su one imale nakon uspostave anžuvske vlasti u Hrvatskoj, ipak se ni tada ne može županijski teritorij poistovjetiti s teritorijem dvanaestero plemena. Izvorni podaci XIV. st. naime pokazuju, da su županije ovdje, kao i u Slavoniji, sačinjavale doduše u političkom pogledu suvisli teritorij, ali da je to bio, što se tiče posjedovnih odnosa, vrlo šareni mozaik.

Čim smo ograničili dvanaestero plemena na Ličku, Lučku i Kninsku županiju, treba da izbacimo iz saveza dvanaestero plemena sve one plemiće istoga imena, koji se tada *ne ubrajaju u niže plemstvo navedenih županija*. ⁸⁶ To su na primjer Omiški Kačići, Bribirski Šubići, Krbavski Gusići, Krčki Tugomerići i tako dalje.

Budući da je na osnovu danas poznate građe, gotovo nemoguće dati definitivan odgovor na pitanje, kako je nastala institucija dvanaestero plemena, društveno-politički život u XIV. st. u Hrvatskoj odvijao se vjerojatno na ovaj način: pošto je svladao hrvatske oligarhe, Ludovik pristupa organizaciji županija na onom teritoriju, koji je bio u njegovim rukama. Kako su to bile t. zv. autonomne plemićke županije (kao i u Slavoniji i Ugarskoj već od sredine XIII. st.) sa županom i plemićkim sucima na čelu, to su vjerojatno članovi dvana-

Pretpostavlja, da ih je ondje naselio Petar Krešimir IV., pa kad je Kačiće našao u XVI. st. i u Lici, još uvijek nije sa sigurnošću tvrdio, da su to oni iz zadarskog zaleđa. »Vjerojatno je, da se je ili koji od njegovih (t. j. Dragiše Kačića) ili on sam preselio iz okolice zadarske na sjever u Liku...« (Hrvatska plemena, 19—20). Jednako se tako ne može dokazati, da su se Šubići Krčki doselili iz zadarske okolice, ili da su Tugomerići iz Podgorja prešli u zaleđe Zadra. Upali bismo dakako u drugu skrajnost, kad bismo posve negirali raseljenje! Čini se, međutim, da su se dosadašnji historičari premalo obazirali na utvrđenu činjenicu, po kojoj su se u čitavom slavenskom svijetu stvarali toponimi jednaka ili slična oblika.

⁸⁵ Sufflay, Zu den ältesten Beziehungen, 892.

⁸⁶ Sufflay je u biti izrekao istu misao tada, kada je dvanaestero plemena odijelio od kraljevskih vazala. »Upirući se u centralnu kraljevsku vlast postaju ti moćni vazali strašnom pogibli zá plemenske baštine, pače za čitavo pleme, kojemu pripadaju. Bribirski župani (upani Bribirstici) proždiru pomalo Šubiće, cetinski Nelipići Svačice, Kurjakovići Gusiće. Bezobzirni nastup ovakvih moćnih obitelji... dao je zacijelo hrvatskim plemenima impuls da pokušaju složno, u međusobnom savezu, štiti prava malih plemića na kongregacijama, na banskim i kraljevskim sudovima« (Srbi i Arbanasi, 56). Usprkos tom jasnom razlikovanju dvaju slojeva među plemstvom u Hrvatskoj u XIV. st., ipak Barada i danas piše: »Mislim, da ne će nitko ustvrditi, da bribirski Šubići, omiški Kačići, krbavski Gusići, inače članovi plemstva 12 hrvatskih plemena, nisu bili feudalna vlastela« (Lapčani, 475). Zavedeni istovetnošću imena, historičari nisu opazili da se navedeni velikaši ne spominju niti u jednom izvoru o dvanaestero plemena. Bribirci bi se, na primjer, analogno prema Lapčanima-Karinjanima, morali također nazivati u Qualiteru Šubić-Bribirski, ili Gusići comites corbavienses de genere Gussithorum!

estero plemena uspjeli za sebe monopolizirati čast plemićkih sudaca.⁸⁷ No to im nije bila jedina prednost. Uspjeli su također uvjeriti kralja, da oni od davnine ne plaćaju porez, pa ih je i taj privilegij odvajao od ostalog plemstva u Hrvatskoj, koje je od Ludovikovih vremena moralo plaćati marturinu.

Preostala bi nam napokon dužnost, da, uklonivši dvanaestero plemena iz g. 1102, pokušamo rastumačiti karakter najstarijih hrvatsko-ugarskih odnosa. Upali bismo u neoprostivu pogrešku, kad bismo već sada, prije detaljne analize svih elemenata, koji sačinjavaju ovaj kompleksni problem, pokušavali dati preuranjeni odgovor. Jedno nam se ipak čini sigurnim: donekle izuzetni položaj Hrvatske za Arpadovića morao se bazirati na povlaštenom položaju onog društvenog sloja, koji su Arpadovići ili zatekli u takvom stanju, ili ga sami uzdigli. Samo što taj sloj *nije bilo dvanaestero plemena*. Možda su to bila kasnija hrvatska vlastela, kao knezovi Bribirski ili Nelipići, koji su sumnjivim »originalima« dokazivali stvarni posjed vjerojatno već davno uzurpiranih županija. Ne čini nam se zbog toga nimalo čudnim, što nema traga kraljevskim darovnicama poslije 1102. Došavši u Hrvatsku, Arpadovići su našli patrimonij Trpimirovića raspoklanjan, tako da su svoju vlast morali da izgrade na manje čvrstim temeljima.

Naglašavamo, da će tek ponovna detaljna analiza ovoga kompleksnog pitanja pokazati, da li su naše pretpostavke točne.

R é s u m é

Dans la partie introductive de son intervention l'auteur donne un aperçu de la bibliographie en partant à peine de Šišić ce qui s'explique par le manque d'espace. Il constate, que le Qualiter — cette source la plus utilisée pour l'institution des nobiles duodecim generationum regni Croatie — n'a intéressé les historiens jusqu'à Šišić que comme un acte juridique, tandis que depuis les travaux de M. Barada il a été pris comme base pour les conclusions concernant la structure sociale des Croates au moyen âge. L'auteur cependant ne peut pas accepter les opinions portées jusque maintenant sur le Qualiter et passe ensuite de nouveau à une analyse des sources des 12 generationes. Il considère que les données authentiques datant des XIVe et XVe siècles (c'est à dire les documents de 1350/1, 1359, 1360 et 1370; témoignages de Živković de 1459) ne constituent pas un obstacle à ce qu'on cherche au XIVe siècle les origines de l'institution des 12 generationes. C'est pour cela que l'auteur pose la question si le Qualiter, c'est à dire une source secondaire, s'y oppose. Il tombe d'accord avec M. Hauptmann qui n'a que récemment exprimé son opinion que le Qualiter est une falsification. Cependant, l'auteur trouve que les arguments de M. Hauptmann sur la date du document (entre 1222-1235) qui fut à la base du Qualiter sont insuffisants. Les documents authentiques nous montrent clairement que l'institution des 12 generationes existait de moitié de XIVe siècle, tandis que le contenu fondamental du

⁸⁷ Tu pretpostavku potvrđuju hrvatski pisani spomenici XV. stoljeća. Vidi Šurmin, Acta croatica, 193—196 (g. 1451), 361—363 (g. 1492), 411/2 (g. 1498); Š. Ljubić, Listine IX, 55/6 (g. 1433).

Qualiter témoigne des privilèges spéciaux appartenants aux nobles des 12 generations. Etant donné que seulement depuis l'avènement des Angevins on peut constater les privilèges spéciaux des nobles des 12 generations (y figure en première place l'exemption des impôts), l'auteur déplace le commencement de cette institution en XIV. siècle la mettant en relation avec l'organisation des comitatus royales. Cependant, l'auteur laisse inachevées et a peine effleurées plusieurs autres questions qui surgissent après une telle solution des origines de l'institution des 12 generations. Mais, l'auteur souligne que l'écartement des 12 generations des événements de 1102 signifie seulement, que la position particulière de la Croatie envers les rois hongrois depuis le commencement de leurs relations était basée sur d'autres facteurs sociaux et non sur des privilèges spéciaux des 12 generations.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IX.

1956.

BROJ 1—4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB